

А.Г. Міхалевіч, Н.Р. Мордас (Мінск)

**Нацыянальна-культурныя асаблівасці ўжывання
параўнальных канструкцый у паэме Якуба Коласа “Новая зямля”**

Усяму свету вядомы творы народнага паэта Беларусі Якуба Коласа (Канстанціна Міхайлавіча Міцкевіча), сярод якіх вылучаецца паэма “Новая зямля”. Менавіта апошня з’яўляецца сведчаннем таго, якімі шырокімі магчымасцямі валодае паэт для раскрыцця псіхалогіі сялянскага жыцця, паказу культурных каштоўнасцей народа, непарыўных сувязей паміж унутраным светам асобы і рэальнасцю, якія разнастайныя моўна-выяўленчыя сродкі выкарыстоўвае ён пры гэтым.

Варта адзначыць, што Якуб Колас па-майстэрску выкарыстоўвае у паэме шматлікія вобразныя сродкі (напрыклад, эпітэт, метафару, метанімію, сінекдаху, перыфразу, алегорыю, іронію і інш.), аднак асаблівай частотнасцю тут вызначаюцца параўнальныя канструкцыі – “канструкцыі, якія маюць параўнальны сэнс, задавальняюць патрабаванні сказа і складаюцца з рэферэнта (таго, што параўноўваецца), агента (таго, з чым параўноўваецца рэферэнт) і асновы параўнання (дзеянне ці прыкмета, у адпаведнасці з якімі параўноўваецца рэферэнт і агент)” [1, с. 6]. Асноўнае стылістычнае прызначэнне параўнальных канструкцый заключаецца ў вобразным адлюстраванні рэчаіснасці. Гэта – сродак эмацыянальнага ўздзеяння на пачуцці чалавека. Дзякуючы параўнанню выразна ўспрымаюцца карціны рэчаіснасці, фарміруюцца зрокавыя, слыхавыя ўяўленні чалавека. З дапамогай параўнання ствараюцца запамінальныя вобразы персанажаў, раскрываецца ўнутраны свет герояў, устанаўліваецца ўзаемасувязь стану чалавека з навакольным асяроддзем, апісваюцца карціны прыроды і г.д. Параўнанне з’яўляецца адным з важных сродкаў як індывідуалізацыі, так і абагульнення ў апісанні, і ў плане выкарыстання першага Якуб Колас – непераўзыйдзены майстар.

Агульнавядома, што ў залежнасці ад сродкаў сувязі параўнанні падзяляюцца на злучнікавыя і бяззлучнікавыя. Найбольшае пашырэнне ў паэме “Новая зямля” атрымалі злучнікавыя параўнанні. Такія звароты ўводзяцца ў сказ пры дапамозе злучнікаў *бы, быццам, нібы, нібыта, чым, што, як, як бы, як быццам* і інш. Злучнікі пры гэтым выконваюць ролю фармальнага паказчыка вобразнага сродку і выражаюць пэўныя сэнсава-граматычныя адносіны паміж суб’ектам і аб’ектам: 1. І покі дзядзька распісаўся, На лбе буйны пот паказаўся, Бы дзядзька летняю парою Прайшоў па купінах з расою. 2. Зашэпчуць краскі між сабою, Нібы дзяўчаткі маладыя. Варта адзначыць асаблівую пашыранасць параўнальных канструкцый са злучнікамі *бы, як*. Параўнанні са злучнікам *як* выражаюць

супастаўленне суб'екта і аб'екта на аснове сцвярдзальнага характару іх падабенства, г.зн. катэгарычнасць яго не выклікае сумнення ў святомасці чытача: Цяпер глушэц, як на далоні, Сядзіць, бы шула, у заслоне Хваёвых лапак, хвост мятлою, Як бы любуецца сабою, Балбоча, грэхкае і свішча. У параўнаннях са злучнікамі *бы* (*нібы*) выразна не выяўляецца катэгарычнасць падабенства. Яно выражаецца з адценнем меркавання: Ды між верб ліпка маладая, Бы іх унучка дарагая.

Параўнанні могуць стаяць у пачатку, сярэдзіне ці ў канцы сказа, прычым у згаданым творы параўнальныя канструкцыі, як правіла, знаходзяцца ў канцы сказа: Ды стогі, сведкі мірнай працы, Стаяць, як панскія палацы. Яны найчасцей складаюцца са спалучэнняў слоў: 1. Растуць снапочкі самавіта, Стаяць, Бы лялечкі якія, Глядзяць, як госці дарагія. 2. Зашэпчуць краскі між сабою, Нібы дзяўчачкі маладыя.

Нярэдка ў якасці параўнання выступае даданая частка складаназалежнага сказа: Цяпер глушэц, як на далоні, Сядзіць, бы шула, у заслоне Хваёвых лапак, хвост мятлою, Як бы любуецца сабою, Балбоча, грэхкае і свішча. Сустрэкаюцца выпадкі такога тыпу параўнанняў, калі даданая частка ўяўляе сабой кантэкстуальна – няпоўны сказ: Стаяў хлявец якраз напроці і чуць ліпеў, як бы на плоце Гаршчок, разбіты качаргою. Нярэдка і параўнанні – разгорнутыя сказы: Эх, скошан луг, – і зніклі краскі, Бы тыя чары мілай дзкі, Якую ў часе вандравання Ці адзінокага блукання Табе складаюць сумкі самі і залатымі паясамі Твае прыгоды спавіваюць, І лёсы жыцця аздабляюць.

Нацыянальная адметнасць выкарыстання аўтарам параўнальных канструкцый заключаецца і ў тым, што ў творы пераважаюць такія адзінкі, якія характарызуюць прадмет у пераносным значэнні праз супастаўленне пэўнай з'явы ці прадмета з іншай з'явай ці прадметам на аснове агульных для іх адзнак і ўласцівасцей: 1. А тут, як дзе на воўчай гаці, Як на пярэсмыках якіх, Цябе трывожаць кожны міг. 2. І пасмы-косы залатыя Скрозь шоўк нябёс ружова-белы Рассыплюць радасныя стрэлы, Бы ліры божай тыя стрункі, Бы тыя чары-пацалункі На вуснах шчырага кахання У патайны часок спаткання.

Граматычна бяззлучнікавыя параўнанні афармляюцца лексічнымі сродкамі *падобны да*, *выдаваць* (*выдаваў на*, *выдаваючы*), *рыхтык*, *здаецца*, *нападобе*, *нагадваць* і інш. Яны найменш пашыраныя і ў паэме Якуба Коласа “Новая зямля” ўяўляюць сабой канструкцыі, дзе параўнанні выражаюцца назоўнікамі ў форме творнага склону: 1. Саломы кудламі вісела, Яе вятры парадзімалі, А трохі хлопцы пасцягалі. 2. Каля пасады лесніковай Цягнуўся гожаю падковай Стары, высокі лес цяністы.

Па спосабе марфалагічнага выражэння інтэгральнай прыметы параўнанні падзяляюцца на дзеяслоўныя (параўнанні, якія паясняюць дзеяслоў), прыметнікавыя (параўнанні, якія паясняюць прыметнік), прыслоўныя (параўнанні, якія паясняюць прыслоўе), назоўнікавыя (параўнанні, якія паясняюць назоўнік). Найбольшае пашырэнне ў паэме Якуба Коласа “Новая зямля” атрымалі дзеяслоўныя параўнанні з семантычнай групай “Стан, прымета стану”. Напрыклад, у сказе “А ты ўжо тут! Тырчыш, як паля! Здароў, як маешся, Міхале!” параўнанне *як паля* паясняе значэнне дзеяслова-выказніка *тырчыш* са значэннем прыметы стану. Аснову дзеяслоўных параўнанняў семантычнай групы “Стан, прымета стану” складаюць назоўнікі (адзінкавыя ці ў спалучэнні з іншымі часцінамі мовы) з рознай семантыкай. Атрымалі пашырэнне параўнанні-назоўнікі (адзінкавыя ці ў спалучэнні з іншымі часцінамі мовы) са значэннем “Традыцыі” і “Назвы асоб”, што адлюстроўваюць нацыянальныя і культурныя найменні: 1. Растуць снапчкі самавіта, Стаяць, *Бы лялежкі якія*, Глядзяць, *як госці дарагія*. 2. *Як у вяночку*, стаіць хата. 3. Ды між верб ліпка (расце) маладая, *Бы іх унучка дарагая*. Нярэдка і параўнанні-назоўнікі, што называюць заамарфізмы (аб’екты жывёльнага свету). Напрыклад, у сказах 1. Яны даўно ўжо там стаялі, *Як мышы з норы*, вылядалі. 2. Так і ускіпіць, *як рак чырвоны*, – Такі ён кручаны, шалёны. 3. А хто, накрыўшысь халатам ці так накінуўшы дзяругу, Сядзіць *квактухаю* срэдзь лугу параўнаннямі выступаюць заамарфізмы *мышы, рак, квактуха (куруца, якая выседжвае куранят)*. У якасці параўнанняў дадзенай семантычнай групы ўжываюцца таксама назоўнікі – назвы прыродных з’яў і аб’ектаў: 1. А дзядзька быў рыбац заўзяты, *Рыбак* у ім тут абудзіўся, *Як сонца*, твар яго свяціўся. 2. І соку кропелькі, *як слёзы*, *як град*, пасыпалісь з бярозы. Назоўнікі ў саставе дзеяслоўных параўнанняў семантычнай групы “Стан, прымета стану” могуць называць таксама расліны, фізіялагічныя з’явы ці партатывы (назвы частак цела чалавека): 1. Бярозу добрую шукае, 3 салодкім сокам, баравую, *Дзе б бобам* кропелькі сачылісь. 2. Тады яго асцерагайся, *Як ад заразы* ўжо хавайся. 3. “Павысыхалі, *як шкілеты*, Іх вецер з ног чуць не скідае!” – Марцін тут жарту падпускае.

Адметнымі ў паэме выступаюць дзеяслоўныя параўнанні і з семантычнай групай “Дзеянне, працэс”. Яны выяўляюць дзеянні, працэсы, звязаныя з актыўнасцю чалавека сельскагаспадарчай працы. Напрыклад, у сказе “У акно малоцяць чыесь рукі, Малоцяць так, *бы ў час пажару*” параўнанне *бы ў час пажару* паясняе значэнне дзеяслова-выказніка *малоцяць* са значэннем дзеяння, працэсу.

Сярод дзеяслоўных параўнанняў, ужытых у паэме “Новая зямля”, вылучаецца семантычная група “Рух, перамяшчэнне”: 1. Ідуць касцы, ідуць, як хмары, І льецца смех іх разудалы, Як веснавыя перавалы. 2. Ідзе народ, як хвалі мора, Як хмары ў небе на прасторы, Адны другім усе чужыя. У прыведзеных прыкладах параўнанні паясняюць дзеяслоў-выказнік ісці ў розных граматычных формах, які мае значэнне перамяшчэння. Такія параўнанні ў асноўным дэталізуюць рух натоўпу людзей.

Варта адзначыць, што самі параўнанні часта называюць прыродныя з’явы і аб’екты, заамарфізмы, зрокавыя і слыхавыя асацыяцыі і інш.

У паэме Якуба Коласа “Новая зямля” маюць месца і прыметнікавыя параўнанні: Эх, луг шырокі! Як жывы, ты, Праменнем сонейка заліты, Увесь стаіш перад вачыма. Ты мід і смуцен, як радзіма, як наша ціхая старонка, Дзе смугі сіня палёнка У летні час дымком звісае І даль задумай спавівае. З функцыянальнага боку ў паэме пашыраны прыметнікавыя параўнанні семантычных груп “Фізічныя, псіхічныя і духоўныя якасці чалавека”, “Колер, яго адценні” “Якасці і ўласцівасці, якія ўспрымаюцца органамі пачуццяў” і інш.

Прыслоўныя параўнанні характарызуюць прыметы дзеяння, звязаныя з дзейнасцю чалавека. Напрыклад, у сказе І ўсё вітала іх прыветна, *Бы тая блізкая радня* параўнанне *бы тая блізкая радня* паясняе прыслоўе *прыветна*, што яшчэ раз паказвае на добраахвотныя адносіны паміж блізкімі, роднымі людзьмі. Прыслоўныя параўнанні могуць характарызаваць фізічныя дзеянні, працэсы; рух; фізічны і духоўны стан герояў; прыметы дзеяння, звязаныя са стыхійнай актыўнасцю прыродных з’яў, з рухам транспартных сродкаў, а таксама са слыхавымі асацыяцыямі, што нярэдка выражаюць нацыянальную адметнасць беларусаў.

У паэме “Новая зямля” ўжываюцца і назоўнікавыя параўнанні – параўнанні, якія паясняюць у асноўнай частцы аб’ект ці суб’ект, выражаны назоўнікам. Так, у сказе І гэтай думкай, *як бы хваляй*, Падхвочан дзядзька, чэша далей З узгорка ўніз, ізноў на ўзгорак, Як бы па хвалях лёгкі корак параўнанне *як бы хваляй* паясняе назоўнік *думкай*. Звычайна аснову назоўнікавага параўнання складае назоўнік з залежным словам (ці словамі): Віно найлепшае і ром, Як плата *шчырая касцом*. Разам з тым гэта могуць быць і іншыя часціны мовы, нават фразеалагізмы: Зямлі, *як бабе старой сесці*, Папробуй, сядзь на гэтым месце.

Такім чынам, майстэрства Якуба Коласа выяўляецца і ва ўжыванні параўнальных канструкцый, якія вызначаюцца багатымі функцыянальнымі магчымасцямі, адлюстроўваюць нацыянальны каларыт і маўленчую культуру беларускага народа.

Літаратура

1. Бузук, Н.П. Сравнение в языке современной художественной прозы (структурно-грамматический и стилистический анализ) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / АН БССР / Н.П. Бузук. – Мінск, 1990.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ